

VUK U VEROVANJIMA SRBA — OD PAGANIZMA DO HRIŠĆANSTVA

Prisećanje na jedan Čajkanovićev ogled iz 1941.

U svom poslednjem pismu upućenom književniku i pozorišnom kritičaru, upravniku Narodnog pozorišta i predsedniku Izvršnog odbora Kolarčeve zadužbine u Beogradu Milanu Grolu, 15. januara 1941. godine, posle dvanaestogodišnjeg dopisivanja i stvaranja odista iskrenih prijateljskih odnosa, najumnija srpska književnica, i po mnogo čemu prava vanredna ličnost, Isidora Sekulić, među ostalim, napominje: »Ima u tzv 'običajima' suštine mnogo. Jeste li pročitali Čajkanovićev rad u *SKG* 1. jan. 1941? U tom broju lista samo je to bila poezija *pour de bon*. (Razdri mi horizont napred, napred, natrag, gore, dole! I uzmi buktinju i maši pozdrav svome krvnom rođaku u groznu prošlost, koji, rođak, ko zna, možda i ovoga hrišćanskog Božića još je s tobom). Sedela sam, sama, do ponoći, i onda, propisno, izašla u dvorište, pogledala božji svet, moj Košutnjak i Banovo brdo, moju tišinu i ćutanja, pa se vratila da pogledam niz ljudi koji su sačinjavali moj život možda više no ja sama: dobri ljudi, zli ljudi; oni koji nisu znali da ih u svoj život računam; oni koji su mi prekobrojno u život ušli. Galerija nije suviše velika; ja sam sirak i ništica bila i ostala. Ali je bilans od tog sažiteljstva opširna knjiga. Ona koja se sad ne piše, nego se (...) sroči u duši...«

Isidora Sekulić, rođena Bačvanka (Mošorin, 1877), koja se školovala u Rumi, Zemunu, Novom Sađu, Somboru i Budimpešti, a doktorirala filozofiju u Berlinu (1922), zatim proputovala Skandinaviju, Apeninsko poluostrvo, Njemačku, Englesku i Francusku i o tome ostavila vidljive tragove u putopisima i ogledima, autor opsežnog proznog i esejističkog dela koje je sabrano u dvanaest velikih knjiga, živeći u Beogradu četrdeset šest godina, sve do smrti (1958), razmenila je s Grolom devedeset četiri pisma, često pominjući časopis *Srpski književni glasnik*, u kojem je redovno saradivala i u čijem je upravnom odboru on bio. Dabome, Isidori-na pisma su vredna ostvarenja u krugu epistolarne proze, osvetljavaju odnose beogradskih književnika između dva rata, kazuju tanane i duboke preokupacije autora i ukazuju na vrednosti života i dela pojedinih istaknutih ličnosti koje su ostavile duboki trag u našoj kulturi.

Tako ona na više mesta pominje doktora Veselina Čajkanovića, profesora Univerziteta u Beogradu i dopisnog člana Srpske akademije nauka, koji se naročito uspešno bavio proučavanjem antičkih grčkih poslovice, običajima i verovanjima antičkih i naših naroda, izdavao narodne umotvorine, prevodio s klasičnih jezika i publikovao udžbenike latinskog jezika, i sam napisavši podosta svojih radova baš na latinskom. Pored ostalih kapitalnih dela, pominjanje zavređuju *Studije iz religije i folklora*, *Stara srpska religija i mitologija*, *Srpske narodne pripovetke*.

Naročito je izučavao religiju Srba pre primanja hrišćanstva. Jedan od najvećih znalaca u tom domenu kojeg smo imali dr Veselin Čajkanović dao je i posebna tumačenja Božića, njegovog porekla i značaja, ističući da je Božić, suprotno mišljenjima i uverenjima mnogih drugih naučnika i proučavalaca kulture religije, u stvari, pre svega »praznik iz *kulta predaka*, kojima se toga dana (ili tih dana, jer praznici iz paganizma obično traju po nekoliko dana) daje prilika da se nahrane i ogreju. Popularan i ugledan, kakav je oduvek bio, privukao je on sebi i neke druge, zasebne praznike, i izvršio njihovu likvidaciju«. Isidora Sekulić, enciklopedijski obrazovana i umna kakva je — po opštem priznanju — oduvek bila, prijatelju Milanu Grolu kao vlasniku časopisa, čiji su urednici tada bili Božidar Kovačević i Radoje L. Knežević, skreće pažnju, među tolikim prilozima, uključujući svoj i njegov, jedino na Čajkanovićevu studiju kao na svojevrsnu poeziju o poreklu i značaju Božića. A baš u tom ogledu, objavljenom u svečanom, novogodišnjem broju *Srpskog književnog glasnika*, Čajkanović ukazuje na to da se najstarija shvatanja značenja Badnjeg dana i Božića tiču pridavanja naročite pažnje životinjama.

Čajkanović najpre ukazuje na to da su se u davnoj prošlosti tih svećanih dana životinje hranile obilato, a način na koji se to vršilo, dosledno ceremonijalan, bio je dokaz da se stvarno radi o *žrtvi*. S tim u vezi navodi da se »vo čak uvodi u kuću, kiti povesmom, pokriva guberom, o rog mu se veša kolač — sve su to radnje koje imaju dubok smisao i jasni žrtveni karakter; u Vukovoj zbirci čak se navode i pesme, *obredne* pesme, koje se pevaju svakoj životinji, ili svakoj životinjskoj speciji ponaosob. Kada su u pitanju domaće životinje, sve ove ceremonije i nisu toliko upadljive. Ali o Božiću hrane se, dakle prinosi im se žrtva, simbolički ili stvarno, i divlje životinje, koje se smatraju za neprijatelje i koje se, inače, preko cele godine progone. Tako, na primer, na Kosovu o Badnjem večeru iznosi se pred kuću postavljena sofrta, na kojoj se nalaze sva badnjidanska jela, i onda se na večeru pozivaju vuci, mečke, lisice, zajci, tvorovi, psi, sa svečanom formulom: 'Dođite na večeru, sve smo naredili što treba da jedete'. U celom ovom spisku životinja najviše, na prvi pogled, može da nas iznenadi ona životinja na čelu spiska — dakle, vuk«.

Na pitanje koje se s tim u vezi spontano postavlja: otkuda to da se čak i vuku prinosi žrtva, dr Veselin Čajkanović je 1. januara 1941. godine dao ovakvo razjašnjenje: »U suprotnosti sa neprijateljskim ponašanjem vuka prema svakome i svačemu, primitivan čovek, naročito primitivan Srbin, ima prema njemu držanje koje je puno obzira i koje iznenađuje. Kada su se u jednom našem kraju pojavili vuci u velikoj množini, vlasti su dale seljacima otrov, ali ovi nisu hteli da ga protivu vukova upotrebe. (...) Kada se vuk ubije, onda se sa njim i danas vrši izmirenje na taj način što se za njega mrtvoga, za njegove mane, skupljaju darovi od kuće do kuće.«

Profesor Čajkanović iznosi i ovaj zanimljivi rezultat proučavanja verovanja i običaja srpskog naroda u davnini: »... vuk, po Božjem naređenju, ima *pravo* na ono što zakolje; prema jednoj legendi iz Prizrena, čak je niko manji nego sveti Sava blagoslovio vukove da 'vazda u plenu izbiraju najbolje ovce'. Zbog toga, kaže se u narodu, ne treba se ljutiti na

čobanina ako mu vuci zakolju koju ovcu, jer će šteta biti veća. Očividno je kod našeg naroda postojalo uverenje da on prema vuku stoji u izvesnim obavezama i da vuku pripadaju žrtve, a primeri koje smo naveli dokazuju da su takve žrtve doista prinošene i tolerisane...*

Sem toga, akademik Čajkanović poziva se i na čitav ciklus legendi, poznatih ne samo Srbima nego i drugim slovenskim narodima, iz kojeg jasno proizlazi da su naši davnašnji preci vukovima prinosili čak i ljudske žrtve da bi ih umilostivili. Zatim navodi ovaj ilustrativni primer: »Na Kosovu Polju žrtvuje se vuku, o Badnjem večeru, veliki kolač: domaćin izide na kućna vrata, mahne tri puta kolačem, i pozove vuka na večeru. U Bosni iznosi se, takođe o Badnjem danu, 'vuku večera', sastavljena od svih jela koja se na trpezi nalaze, i vuk se, opet sa svečanom formulom, poziva da na večeru dođe. Očividno je da su svi ovi propisi i običaji ostatak iz daleke prošlosti; ma koliko da su primitivni i u neskladu sa realnim stanjem stvari, narod ih čuva, ne pitajući za razlog, i predaje ih s pokolenja na pokolenje.«

Prethodna razmatranja s navedenim primerima razgovetno ukazuju na to da ti, odista po svemu neobični, odnosi između vuka i čoveka u Srbiji imaju, pre svega, religijski karakter. Uostalom, to i ne treba da bude toliko iznenađujuće kada se ima u vidu da su pomenuti običaji i odnosi, u stvari, ostatak daleke mitske prošlosti, jer »njih narod, ne možda toliko iz pobožnosti koliko iz straha da u tim stvarima štogod nema, održava i danas«. Kako napominje Čajkanović, »u vrlo ranoj fazi pagанизma obožavanje i kult životinja bio je, kod svih naroda, redovna pojava. U svakom udžbeniku misirske istorije ima posebna glava o tome kultu: o biku Apisu, ptici Ibisu, zmijama, krokodilima, mačkama...«

Ne može biti nikakve sumnje da je u paganskom razdoblju života evropskih naroda vuk zauzimao istaknuto mesto. Evo nekih dokaza koji pokazuju da su vuk, odnosno njegov ekvivalent pas, u narodnoj religiji i tradiciji imali izuzetnu, skoro glavnu ulogu. Ukazujući na taj vanredan značaj vuka i psa, Čajkanović podseća na kerbera, ogromno pseće čudovište iz grčke mitologije, koje je čuvalo ulaz u donji svet, puštajući svakoga unutra, a nikoga napolje. Kerber je, naime, u najranijoj fazi grčke religije, kada su ljudi bogove zamišljali u obliku životinjskih spodoba, zapravo bio »niko manji nego gospodar donjega sveta i mrtvih, pa je deposidiran, degradiran na čuvara ulaza onda kada se javio bog donjega sveta u ljudskom obliku«. Zatim profesor Čajkanović navodi da su i stari Gali zamišljali boga donjeg sveta u vučjem ili psećem obliku, a i Rimljani su imali slične predstave kada su govorili o »čeljustima Orka koji proždire sve što je lepo«, da bi, najзад, zaključio: »I u staroj srpskoj mitologiji postojala je predstava o ovakvim čudovištima: to su bili demoni sa psećom glavom, poznati psoglavi, koji su proždirali i žive i mrtve ljude, naročito mrtve, i od kojih ni jedan grob nije mogao na miru ostati. Kao što se vidi, kod indo-evropskih naroda postojala je predstava o božanstvu u vučjem obliku, i takva predstava nije nedostajala ni našem narodu, u njegovoj dubokoj starini.«

Poznato je da su u prastara vremena postojala i takva verovanja kao što je i ono da je neko pleme ili narod, na mitski način, posredno

srodno s određenom životinjskom vrstom. Na primer, smatralo se da su Mirmidonci postali od mrava, Hirpini od vukova, Ofiogeni na Helespon-tu od zmija, a sami su Srbi, kako i Čajkanović misli, negovali »verovanje da Srbin i vuk mogu biti srodni i na izvestan način identični«.

Petar Džadžić, istaknuti književni kritičar i istoričar književnosti, prilikom ukazivanja na važnost rukopisa stare srpske recenzije preve-dene s grčkog 1690. godine i objavljene u *Letopisu Matice srpske* (Novi Sad, 1898. godine), pokušao je u *Politici* (u dodatku za kulturu i nauku, 28. maja 1988) da razjasni identifikaciju naroda i životinja, verovatno na osnovu totemskog pretka, u kojoj se Srbin, takođe, povezuje s vukom, pa je radi dokaza dao ovaj navod: »... Sarakin (Saracen) vepar jest, Turčin zmija jest, Armenin gušter jest, Tatarin zagarin (lovački pas) jest, Rusin vidra jest, Srbin vuk jest, Bugarin bik jest, Namac svraka jest, Jevrejin jazavac jest, Egipćenin kozal jest, Leh (Poljak) ris jest...«.

I Čajkanović pominje srednjovekovni katalog u kojem se narodi identifikuju s ponekom životinjom, s napomenom da se tu za Srbina ka-že da je vuk, pa naglašava da se u običajima, raznim formulama i fraze-ologijom i danas podseća na ostatke nekadašnjeg takvog poistovećiva-nja. Recimo: »Kada se rodi Srbin, onda, u izvesnim slučajevima, objavljuje babica sa kućnog praga sasvim svečano da je 'rodila vučica vuka'«. Kada se dva Srbina vide iznenada u tuđem mestu, oni se pozdrave fra-zom: »Okle tu vuka video?« U jednoj uspavanki se kaže: »Nini, sine, vuče i bauče«, a jedna poslovice veli: »Vuk na vuka (to jest, na čoveka, na Sr-bina) ni u gori neće«. Da se živ Srbin može pretvoriti u vuka, to je vero-vanje koje je u punoj svežini do današnjeg dana sačuvano. Ono je, uos-talom, dokumentovano vrlo odavno: naime, još ga je Herodot, poznati grčki istoričar iz petoga veka pre Hrista, konstatovao kod Nerava (Ne-rvi), koji su bili slovensko pleme u današnjoj Rusiji. Mnogo je, međutim, važnije verovanje da se *mrtav* Srbin može ili čak i *mora* pretvoriti u vu-ka; sama reč »vukodlak«, koja je sinonim reči vampir, najbolji je dokaz za to. U krajevima u kojima je Vuk Vrčević skupljao građu (Boka, Crna Gora, Hercegovina) vampir se prosto naziva *vukom*. Prva konzekvencija ovakvog verovanja bila bi da su vuci ustvari *senovite* životinje, to jest ži-votinje u kojima se inkarnirala duša nekog čoveka, a da su naši preci doista tako na ovu stvar gledali, dokaz su nam i starinske povorke ta-kozvanih *vučara*, mladića ogrnutih vučjom kožom, dakle, ustvari *vuko-va*: kako te povorke idu o Božiću, to jest baš u ono vreme kada se duša-ma predaka prinose žrtve, i očekuje njihov dolazak, mi ne možemo a da ih ne identifikujemo sa povorkama *predaka*, koji se javljaju u obliku vu-kova. Vukovi su, dakle, prema primitivnim shvatanjima, doista *demon-ske* životinje *iz onoga sveta*. Naš narod, uostalom, kao i drugi narodi, ra-do je lokalizovao *onaj svet* ne samo ispod zemlje nego i u gori, dakle u mestu gde vuci žive. Pošto narod prilike na ovom svetu često projicira i na onaj svet, to su i ti demonski vuci morali imati i svoga starešinu. I do-ista, u našim legendama vrlo se često priča o takvom starešini i zaštitni-ku: to je poneki od najvećih svetaca, obično sveti Sava, ili sveti Arandeo, ili sveti Đorđe; oni o svom danu iskupljaju vukove i dele im hranu. Ali u drugoj, očevidno starijoj grupi legendi i pripovedaka kaže se kako je sta-rešina vukova ne neko više biće u ljudskom obliku, nego demon u *vuč-jem* obliku, neki krivi, sakati vuk, ali koji je, bez obzira na svoju neugled-

nu spoljašnost, moćan i strašan — najmoćniji demon u staroj religiji naših predaka, demonski gospodar donjega sveta i preteča starinskog antropomorfnog boga toga sveta. Tome vuku činjen je kult, sa propisima vrlo ozbiljnim i strogim. Od njegovih praznika, koji su trajali na manje od sedam dana, jedan nam je sačuvan i do danas: to su poznati Mratinci, u mesecu novembru. Božićni naši običaji, s obzirom na vreme postanka svakoga od njih, pripadaju raznim epohama i raznim stupnjevima kulture; ali kada je reč o večeri koja se iznosi »vuku« na raskršće, i o kolaču koji se za njega mesi i njemu nudi sa kućnog praga — onda je to svakako običaj najstariji među najstarijima, najprimitivniji među najprimitivnijima, jer vuk o kome govorimo u stvari je onaj demonski vuk iz najstarije prošlosti, životinjske prethodnik antropomorfnog srpskog vrhovnog boga.

I paganizam je, dabome, imao svoj određeni razvoj, koji je išao »u pravoj liniji od teriomorfniha ka antropomorfniha bogovima, i od straha u odnosima prema tim bogovima ka poverenju«, a taj spontani razvoj — prema Čajkanovićevu mišljenju — zaustavljen je kada su naši preci primili hrišćanstvo, koje propoveda mir i dobru volju među ljudima. No Srpska je crkva blagosloвила i sačuvala i neke stare običaje.

Mnogi su roditelji svojoj deci davali ime Vuk, koje je trebalo da ima zaštitnu funkciju, što, isto tako, ukazuje na odnos Srba i drugih Slovena prema vuku i drugim životinjama koje su efikasno »plašile« i »gonile« razne »veštice« i druge »zle sile«. Na određen način u prezimenima se nalazi sublimirana duša plemena i naroda, jer ona u sebi sadrže deo istorije nosioca porodičnog imena, njegove familije i čitavog roda, o čemu je svojevremeno pisao Tomo Maretić, koji je o toj temi ostavio prve naučne radove u nas. Zagrebački profesor doktor Ćiril Simunić, koji se istakao proučavanjem imena i prezimena, u studioznom članku objavljenom u »Iseljeničkom kalendaru Bosne i Hercegovine« za 1969. godinu, između ostalog, piše: »U ranijim vremenima je vladala velika smrtnost među decom. Uslijed predrasuda, to se pripisivalo 'vješticama', nalazile su se među ljudima, a pogotovo među starim ženama, pa su krili djecu od pogleda ovih 'vještica'. Roditelji, kojima su pomrla ranija djeca, počeli su davati svojoj djeci imena 'Vuk', 'Zmaj', 'Medvjed', 'Orao', misleći da će tako dijete živjeti, jer se 'vještica' neće usuditi dirati u vuka, zmaja, medvjeda i orla. Od ovih imena nastala su prezimena: Orlović, Medvjedović, Vuković i Zmajević.«

Postoje dokazi da je i ime Vuka Stefanovića Karadžića, velikog reformatora pravopisa, skupljača narodnih umotvorina i književnog pregaoca koji je najviše doprineo utemeljivanju stubova narodne kulture i afirmaciji srpske narodne književnosti u Evropi, nastalo iz istih razloga i na isti način. Sem zapisa koji svedoče o Vukovom detinjstvu, o tome je dat ubedljiv iskaz i u televizijskoj seriji koja je emitovana u povodu obeležavanja dvestote godišnjice rođenja tog velikana.

Profesor Čajkanović, u vezi s navođenjem teza i hipoteza o tome kako su paganski običaji postepeno ušli i u pravoslavne obrede i, zahvaljujući tome, odnosno tolerantnosti Istočne crkve, dospeli do naših dana, o čemu svedoči i poreklo praznovanja Božića i odnos Srba prema vuku, zalaže se za to da se očuva taj amanet predaka koji podrazumeva prihvatanje i modifikovanih običaja iz stare vere.